

Марија Р. Ђорић¹
Институт за политичке студије
Београд (Србија)

329.055.2(479.11)"20"
616.98:578.834
Оригинални научни рад
Примљен 01/10/2023
Измењен 07/11/2023
Прихваћен 07/11/2023
doi: [10.5937/socpreg57-46860](https://doi.org/10.5937/socpreg57-46860)

УТИЦАЈ ПАНДЕМИЈЕ COVID-19 НА ДЕСНИЧАРСКИ ЕКСТРЕМИЗАМ

Сажетак: У раду се истражује утицај пандемије COVID-19 на безбедносни сегмент друштва, са посебним освртом на десничарски екстремизам. Циљ рада је да се истражи на које све начине је пандемија утицала на екстремну десницу у Србији и у свету. На основу компаративне анализе процениће се сличности и разлике између домаће и иностране екстремно десничарске сцене, као и трендови у овој области. Посебан део рада биће посвећен *онлајн* регрутацији и иновацијама које екстремни десничари користе за радикализацију нових чланова. Поред већ познатог утицаја WPM (White Power Music), приметна је значајна улога клубова борилачких вештина и онлајн пропаганде у регрутацији нових чланова. Како је пандемија утицала на принудну физичку дистанцу међу људима, интензивирао је рад екстремиста путем интернета, у оквиру чега је забележена изузетно велика улога Телеграм апликације. Блогови као што су 4Chan, 8Chan, 8Kun, ShitChan, NeinChan, специфични по томе што не забрањују говор мржње, имали су такође значајну улогу у регрутовању нових следбеника. Закључак је да је вредносни систем екстремне деснице остао исти, али да се методи деловања мењају, као и начини регрутације.

Кључне речи: пандемија COVID-19, екстремна десница, екстремизам, радикализација, безбедност

УВОД

Постоје многобројни узроци који погодују развоју екстремне деснице. Историјско искуство је показало да свака врста друштвене кризе представља плодно тле за јачање екстремистичких идеја. За пандемију изазвану вирусом COVID-19 може се рећи да представља синтезу свих криза (друштвених, економских, здравствених, културолошких, политичких...), те је с правом можемо назвати мултиплицираном кризом, јер готово да не постоји сегмент друштва који њоме није погођен.

¹ marija.djoric@ips.ac.rs

Савремена екстремна десница има многобројна лица и наличја, и различите узроке настанка. Негде су то мигрантске кризе (Јевтовић & Вајић, 2020) које изазивају ксенофобичан осећај код аутохтоног становништва (као у ЕУ); у другим случајевима укоренењени расизам представља основни генератор екстремне деснице (нпр. утицај Кју-клукс-клана у САД); док, рецимо, на Балкану постконфликтно друштво (грађански ратови деведесетих) представљају и даље неисцрпни резервоар за екстремистичко деловање. Спона између пандемије COVID-19 и екстремне деснице је и више него очигледна, те је полазна основа у овом раду да је пандемија један од најзначајнијих генератора савремене екстремне деснице (Ђорић, 2021).

Иако је пандемија (посебно фаза локдауна) у великој мери утицала на све екстремисте у погледу појачане онлајн активности, евидентно је да су највише бенефита из ове здравствене кризе извукли припадници екстремно десничарске идеологије (Ђорић & Животић, 2023). Наративи о заштити нације, државе и групног идентитета коме се припада, од разних врста „непријатеља“, највише су погодовали десничарској пропаганди. Она је била праћена идејама теорија завера о „покравању“ човечанства, утицају „фармацеутске мафије“, „заштити“ беле расе и припреми за коначан обрачун са „непријатељем“. Поларизација по чувеној дихотомији Карла Шмита (Carl Schmitt) „пријатељ–непријатељ“ (Schmitt, 2007) доживела је кулминацију код екстремне деснице управо у време локдауна, коме су биле изложене, мање или више, све земље на свету.

Појава нових форума (4Chan, 8Chan, 8Kun, ShitChan, NeinChan...), модерни начини врбовања путем клубова борилачких вештина, злоупотреба музике (White Power Music), само су нека од средстава које савремена екстремна десница користи за регрутацију нових чланова. Велики искорак који се може приметити у компарацији са тзв. старом екстремном десницом из доба Хитлера и Мусолинија, свакако је употреба хумора у пропагандне сврхе, чиме се таргетира млађа популација.

Иако пандемија полако јењава, ожиљци које је направила у контексту екстремистичких идеологија неће лако зарастати. Управо због тога је и циљ овога истраживања да најпре идентификује специфичности десничарског екстремизма у различитим деловима света (изабрани су најкарактеристичнији случајеви), а потом и да укаже на које све начине је пандемија COVID-19 утицала на ширење идеологије екстремне деснице читавом планетом.

ПОЈАМ САВРЕМЕНЕ ЕКСТРЕМНЕ ДЕСНИЦЕ

Савремена екстремна десница се манифестује у широком опсегу, од неонацизма, неофашизма, екстремног национализма, клерикалног екстремизма, неопопулизма, неорасизма, па све до мизогиничних покрета (*Incel*), антиисламских покрета, идентитетских покрета, итд. Као што се може приметити, савремена екстремна десница је диверсификованог карактера у идеолошком погледу, а осим тога одликује је низ специфичности које су условљене њеном територијалношћу. Тако је, на пример, основна одлика екстремне деснице у ЕУ ксенофобија, која је подстакнута доласком великог броја миграната са простора Блиског истока и северне Африке. За разлику од ње, десничарски екстремизам у Америци је претеран расистичком идеологијом, која се темељи на изворним идејама Кју-клукс-клана, који и данас егзистира.

Што се тиче екстремне деснице на западном Балкану, она је првенствено генерисана постконфликтним друштвом које вуче своје проблеме из грађанских ратова (током дезинтеграције СФРЈ). Као и сваки други политички екстремизам, екстремну десницу одликује антипарламентаризам, антидемократија, антиплурализам и употреба политичког насиља (Ђорић, 2014, стр. 135).² Осим тих заједничких особина, веома је важно пронаћи идеолошке карактеристике на основу којих се разликује екстремна десница од осталих форми екстремизма (цр.: Вакић, 2019, стр. 35–38).

Све претходно наведено указује не само на аморфност већ и на варијабилност и комплексност овог феномена, што у великој мери отежава његово дефинисање. Због тога су многи теоретичари прибегли одређењу искључиво идеолошких карактеристика екстремне деснице, да би омогућили његово идентификовање. Према Касу Мудеу (Cas Mudde) постоји пет основних показатеља екстремно десничарске идеологије: „Национализам, расизам, ксенофобија, антидемократија и јака држава“ (Mudde, 1995, pp. 203–224). Код других истраживача тај идеолошки спектар је проширен и садржи следеће елементе: екстремни национализам, нацизам, фашизам, расизам, ксенофобију, антикомунизам, паганизам / екстремни клерикализам, конспиративизам, конзервативизам, милитаризам, елитизам, мизогинију (Ђорић, 2014, pp. 135–148). Неки облици екстремне деснице садрже све наведене елементе, а неки комбинују тек поједине идеолошке сегменте.³ Када је реч о дефиницијама, можемо их поделити на академске и административне (настале углавном под окриљем међународних организација). Узимајући у обзир све приложено, десничарски екстремизам се може одредити као „мишљење и понашање на граници дозвољеног, са тенденцијом да се та граница пређе. Као политичка појава, десни екстремизам је својствен покретима, групама, организацијама и појединцима који се служе наци-фашистичким средствима и методима у остваривању 'великих' циљева. У зависности од врсте колективитета којем припадају, десничари се боре за супремацију неке групе, нације, расе или религије, ниподаштавајући све оно што се разликује од њиховог система вредности“ (Ђорић, 2014, стр. 134–135).

Иновација која се може приметити у оквиру деловања савремене екстремне деснице јесте – хумор. Ова перфидна употреба хумора је веома успешна, јер регрутује велики број поборника. То значи да највиолентније и дискриминаторне ставове десничари саопштавају хумором, чиме се њихова деструктивност (и говор мржње) наизглед ублажавају. За то се користе маскоте попут чувеног жапца *Пејџе* и *мимови*⁴ који су постали одраз интернет супкултуре.

² Често се поистовећују радикална и екстремна десница, што је погрешно. Већ из саме етимологије (лат. *radix* – корен) речи се може приметити да термин „радикалан“ указује на корените промене, које не морају нужно бити лоше и насилне (нпр. када су жене добиле право гласа, то је била радикална промена у друштву, која је имала позитивну конотацију). Насупрот томе, термин „екстремизам“ (лат. *extremus* – крајњи, на граници), указује да је реч о појави која је склона претеривању уз претежну употребу насиља, те се с правом сматра негативним феноменом (Ђорић, 2014, стр. 44).

³ Оно по чему се још може препознати екстремна десница јесте елитизам и колективни нарцизам, који се испољавају кроз истицање супериорности сопственог колективитета.

⁴ Мимови су врста виралног садржаја који се преноси путем интернета, а која је обично саркастичног или хумористичког карактера и преноси важну поруку о неким актуелним

На основу свеобухватне анализе динамике савремене екстремне деснице, могу се издвојити следећи трендови:

1. интернационализација,
2. употреба интернета,
3. употреба хумора,
4. повезивање са мејнстрим политиком.

Понекад је тешко јасно одредити идеолошки профил екстремистичке организације јер све више долази до стварања хибридних облика, тј. комбиновања вредносног система екстремне левице и екстремне деснице.⁵ Њихова реторика је понекад веома збуњујућа јер често користе принцип „catch all“. То би значило да најпре почињу да се баве неком изузетно важном темом коју суштински подржава скоро 100% популације, као што је рецимо, заштита деце од злостављања.⁶ Након што регрутују велики број симпатизера, полако крећу да убацују екстремне садржаје. Екстремни десничари се такође добро повезују (и подржавају) на међународном нивоу, у оквиру чега велику улогу играју групе *Stormfront*,⁷ *Combat 18*⁸ и *Blood and Honour*.⁹

УТИЦАЈ ПАНДЕМИЈЕ COVID-19 НА ДЕСНИЧАРСКИ ЕКСТРЕМИЗАМ У СВЕТУ

Током пандемије појавила се нова конструкција под називом *covid-related extremism* (Varin, 2021), која се односи на различите врсте екстремизама које су мотивисане пандемијом COVID-19. *Covid-related extremism* (или „ковид-екстремизам“) је укључивао фундаменталне поставке различитих идеологија, а главна спона им је била то што је њихов окидач пандемија, која је употребљена за насилно деловање. Код ове врсте екстремизма имамо амалгамирање неспојивих елемената (Ђорић, 2022). Наиме, уједињују се екстремна левица и екстремна десница, сматрајући да имају заједничког непријатеља, а то су – глобалисти (и њихова идеологија глобализма). Иако је непријатељ заједнички, мотиви њиховог анимозитета су другачији. Док (екстремна) десница негира глобализам као идеологију због денационализације и десуверенизације коју „нови светски поредак“ пропагира, левица (укључујући и екстремне варијанте), највише замера глобализму то што богати постају још богатији, а сиромашни још сиромашнији (ур.: Šuvaković, 2022, str. 18; Bobio, 1997).

питањима. Мимови могу бити у форми текста, слике, видео-садржаја или песме, и за њихово разумевање је углавном потребно познавање одређеног контекста.

⁵ Дobar пример је група Левијатан у Србији, која комбинује елементе левичарске и десничарске идеологије, а која је суштински екстремна десница.

⁶ Поред ове теме веома су популарне и идеје заштите животиња.

⁷ *Stormfront* је формиран 1990. године као неонацистички форум захваљујући некадашњем лидеру Кју-клукс-клана, Дону Блеку (Don Black).

⁸ *Combat 18* је организација са неонацистичком идеологијом која је настала 1992. године у Уједињеном Краљевству.

⁹ *Blood & Honour*, екстремно десничарску групу, 1987. године у Уједињеном Краљевству, формирали су Јан Стјуарт (Ian Stuart) и Ники Крејн (Nicky Crane).

Иако сублимира различите екстремистичке идеологије, чини се да је „ковид екстремизам“ погодовао екстремној десници и да је највише користи из ове пандемије управо извукла ова идеолошка опција. То се види по уверењима која је екстремна десница пласирала у онлајн простору:

1. Прво уверење је да је коронавирус превара и да служи стварању једног неототалитарног друштва, у коме би мањина владала, док би већина човечанства били робови (Van Dongen, 2021). Један од начина „покоравања“ десничари су видели у наводном убацивању микрочипова у људски организам путем вакцина. О томе сведоче и истраживања која су спроведена у неким земљама Запада. Тако је, на пример, у истраживању спроведеном априла 2021. године, 9% Канађана веровало да вакцине против коронавируса садрже микрочипове; 15% испитаника је сматрало да је фармацевтска индустрија помогла у ширењу вируса (Van Dongen, 2021). Са друге стране, у Америци 5% људи верује да је светска елита одговорна за намерно стварање и ширење вируса, док чак 20% сматра да је то вероватно истина. Свеукупно узев, тек мањина (5–15%) у земљама Запада, као што су Аустралија, Холандија, Велика Британија, сматра да је најмање вероватно да иза пандемије COVID-19 стоји завера (Van Dongen, 2021).

2. Друго уверење перципира као непријатеље фармацевтске компаније и појединце из светске елите (посебно је на удару био Бил Гејтс). Сматра се да једино они могу имати корист од ове кризе у смислу стварања профита. То је узроковало велики анимозитет према наведеним „непријатељима“ широм света.

3. За пласирање оваквих уверења обично се користе тзв. теорије завере, међу којима је најпопуларнија QAnon¹⁰ теорија. Један од елемената теорија завере, поред QAnon идеје, била је и корелација између пандемије и 5Г мреже. Сматрало се да је ова мрежа узроковала вирус COVID-19 и да је Вухан било пробно место за њено инсталирање. Као резултат ових идеја уништене су многе телекомуникационе мреже широм Европе (*The New York Times*)¹¹.

Поред екстремних десничара, и религијски мотивисани екстремисти су сматрали да пандемија није настала природним путем, с тим што су они у пандемији видели „Божију казну“ за понашање савременог друштва (Cruickshank & Rassler, 2020). Неки истраживачи су дошли до закључка да код екстремних десничара није било толико религијског сентимента, али да је он веома успешно замењен етнонационализмом и ксенофобичним ставовима, што је водило ка „пандемијском популизму“ (Vieten, 2020). Екстремна десница је искористила ову пандемију за ширење панике и антивладиног расположења у протестима грађана и за регрутацију нових чланова.

Екстремисти су захваљујући пандемији стигматизовали мањинске групе и окривиле их за „све несреће овога света“. За време локдауна се посебно ширила онлајн радикализација. Многе екстремно десничарске групе виделе су кризу као прилику за „расни рат“ (Council of the European Union, 2020). У Америци и Великој Британији десничарски екстремисти су у вирусу COVID-19 препознали адекватно оружје за обрачун са мањинским групама, те су планирали да намерно овим вирусом

¹⁰ Полазна основа ове теорије је у томе да светом тренутно влада тајна група „педофила и сатаниста (кабалиста)“, који контролишу ланац трговине децом.

¹¹ Њујорк џајмс је писао да је ово била веома распрострањена појава у Великој Британији током пандемије.

заразе „непријатељске мањине“, попут Јевреја, Кинеза, миграната... Тако су у Великој Британији екстремисти имали план да организовано шире вирус у синагогама, џамијама, продавницама халал хране, и сл. (Council of the European Union, 2020).

Забележени су и неки сајбер-напади, као кад су британски нацисти прекинули јеврејску верску службу организовану преко *zoom*-а, постављајући слике антисемитског садржаја. У Немачкој је ПЕГИДА¹² организовала недељне виртуелне маршеве, што значи да се наставило са активностима, само што су оне пребачене у онлајн простор. У Америци је екстремна десница покушала напад на ковид-болницу, који је ФБИ спречио на време (Council of the European Union, 2020). Неки екстремни десничари су у пандемији видели савезника: „Корона је урадила више него што сам могао да замислим. Угасила је безвредни *Sportball* и Холивуд, осудила је глобализацију и границе поново учинила релевантним. Људи се подсећају шта је то морал, а пут до треће позиције постаје лакши. Живела победа!“ (Gad, 2020).

Да је пандемија највише погодовала развоју идеологије екстремне деснице, указују нека истраживања, према којима је број објава екстремних десничара на интернету био много више увећан, него број објава екстремних левичара или религијски мотивисаних екстремиста (Gnet Research, 2021). Веома је значајно анализирати и деловање екстремиста путем Телеграм канала. Овај канал је „рај“ за десничарске екстремисте, када је у питању пропаганда и међусобна комуникација, јер су због говора мржње уклоњени са скоро свих традиционалних друштвених платформа и мрежа. Ипак, треба имати у виду да су рестрикције некад контрапродуктивне, јер у екстремно десничарском паралелном свету то значи да представљају опасност по „непријатеље“, те им расте углед и број пратилаца. Дobar пример је канал који је на Телеграму био повезан са нацистичком групом *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei International*. Он је пре рестрикција, које је наметнуо Телеграм 2019. године, имао 750 пратилаца, да би се тај број 2020. године повећао на невероватних 16.522 (Gais & Squire, 2021). Упркос слободи говора и енкриптованим порукама, Телеграм од децембра 2020. има правило по коме се забрањује промовисање било које врсте насиља.¹³

Онлајн активности екстремних десничара су усмерене ка одређеним друштвеним мрежама, каналима и блогovima. То је посебно интензивирано током пандемије. Поједини форуми су све популарнији код екстремних десничара и представљају синоним за екстремно десничарску супкултуру (цр.: Stojadinović, 2018). Брентон Тарант је, на пример, своје терористичке намере најавио путем 8Chan-а, да би сам терористички акт уживо преносио захваљујући Фејсбуку.

Колико је 4Chan¹⁴ постао популаран после пандемије, види се по томе што на месечном нивоу има око 22 милиона посетилаца, од којих половину чине грађани Америке (Elley, 2021). Иначе 4Chan је пандан јапанском *imageboard*-у Футаба Channel, познатијем као 2Chan. Временом су почели да се појављују сродни форуми: 8Chan/pol, 16Chan/pol, EndChan/pol, InfinityChan/pol (Даркнет), Nainchan/pol (Даркнет).

¹² ПЕГИДА (Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes) је немачки антимиграциони покрет који је настао у Дрездену 2014. године у знак протеста против „исламизације Немачке“.

¹³ Ова одредба се првенствено односила на поборнике ИСИС-а.

¹⁴ 4Chan се везује за интернет супкултуру и веома је битан за настанак популарних мимова.

Једно истраживање, које је спроведено непосредно након почетка епидемије (април, мај, јун, 2020), показало је како је пандемија утицала на ове десничарске форуме током локдауна. Наиме, прво је запажено да су најфреквентније речи биле „бели људи“, потом „Јевреји“ или погрдне одреднице за црну расу („black“ и „nigger“), што указује на расистички вредносни систем (Baele, Brace, Coan, 2021, стр. 65–80). Друго, утврђено је да је најекстремније садржаје имао форум NeinChan, што је и логично, јер припада дарк вебу, док су најпосећенији били 4Chan и 8Chan, што је и очекивано јер спадају у тзв. отворене форуме који су свима лако доступни. Током три месеца истраживања утврђено је да је највећи број постова имао 4Chan (укупно 8.393, на дневном нивоу у просеку 92,2), док је најмање посећен био форум EndChan (укупно 51, на дневном нивоу у просеку 0,56) (Baele, Brace, Coan, 2021, р. 65).

Највећи бенефит који је екстремна десница желела да добије из пандемије јесте покретање тзв. расног рата у земљама Запада (RAN). Да је екстремна десница у неким земљама била јака и пре пандемије, види се по америчком истраживању које је спроведено од 2010. до 2019. године, према коме су тек 20 одсто екстремистичких убистава извршили припадници религијски мотивисаног екстремизма (Statista Research, 2020), док је чак $\frac{3}{4}$ убистава доведено у везу са екстремном десницом (Statista Research, 2020). Током 2019. ФБИ је установио: од 850 истрага повезаних са тероризмом на тлу САД, највећи број су узроковали бели расисти (Shortell, 2019). У Европи је екстремна десница у успону, с тим што је много мањи број процесуираних за кривично дело тероризма (у односу на екстремизам); један од разлога је и тај што се екстремисти често подводе под кривично дело „hate-crime offences“¹⁵. Колико је екстремна десница у успону у Европи, говори тврдња немачког министра унутрашњих послова, да је то „највећа опасност по демократију у Немачкој“ (Deutsche Welle, 2020).

Пандемија је отшкринула врата и новим методама радикализације. Према Хоргану постоји шест фаза радикализације, које су чак у случајевима екстремне деснице краће и брже: завођење, едукација, селекција, потчињавање, специјализација и стационарање (Horgan, 2016, рр. 645–664). Једна од најбитнијих фаза када се „слама личност“ је фаза потчињавања. У контексту пандемије и екстремне деснице, може се рећи да је био више присутан психички начин покоравања, у односу на физичко покоравање. За привлачење нових присталица екстремисти десничарске идеолошке провенијенције користе неке иновативне тактике које су углавном манипулативног и перфидног карактера. Најпре привуку широке масе кроз неку врсту позитивног наратива, нпр. заштита деце од злостављања или заштита животиња.¹⁶ У следећој фази полако почињу да убацују насилне наративе и мржњу према „непријатељским групама“. Често користе инфлуенсере, јутјубере, спорт и музику за промоцију својих вредности. Већ неколико година се злоупотребљава музика за регрутацију неорасиста, која је позната као WPM (White Power Music). Ова супкултурна варијанта екстремне деснице делује путем музике, има своје радио-станице, издавачке куће, концерте и сл. на којима регрутује младе људе. Нови начин регрутације, који је посебно

¹⁵ О томе сведочи и повећан број пресуда (у извештају Еуропола TE-SAT) за 2022. годину, које су у вези са екстремном десницом.

¹⁶ Ово је *modus operandi* нпр. британских десничара *Britain first*, а користи је и српска десничарска организација Левијатан.

интензиван захваљујући пандемији COVID-19, јесте регрутација у клубовима борилачких вештина, од којих је посебно на удару ММА.¹⁷

Током пандемије су се активирале екстремистичке групе које се залажу за убрзану „обнову“ друштва, која би почела масовним грађанским ратом. Једна од таквих група је „Boogaloo Bois (Boys)“¹⁸, основана 2019. у САД, која се залаже за право на ношење оружја као право по рођењу. Иако звучи парадоксално, они су подржали покрет „Black Lives Matter“, у којем им је главни циљ био изазивање народног устанка и рушење власти. Истраживања су показала да се више од 60% Фејсбук група које подржавају *boogaloo* феномен појавило током локдауна (Tech Transparency Project Report, 2020). Ова појава је онедавно веома популарна и на Тик-Току, где *boogaloo* хештаг има преко два милиона прегледа (Tech Transparency Project Report, 2020). Посебно су популарне објаве тинејџера који плешу са оружјем и кроз хумор позивају на почетак грађанског рата. Многи чланови овог покрета су хапшени на демонстрацијама у Колораду, Охају и Тексасу. Они не користе само мимове за комуникацију са својим пратиоцима већ промовишу изразу илегалног ватреног оружја и *home-made* експлозива.

У многим државама Запада (посебно САД и Немачка) приметна је појава екстремне деснице у војним круговима (*right-wing extremism-military nexus*)¹⁹. Иако је написано мало научних радова на ову тему, феномен екстремне деснице је већ неко време присутан у војним круговима и креће се у широком дијапазону – од говора мржње и екстремистичких симбола, до припреме терористичких напада. У Белгији је једно војно лице високог ранга директно било укључено у екстремно десничарске активности које су мотивисане COVID-19 пандемијом (Van Dongen et al., 2022). Слична ситуација је забележена у Немачкој, где се припадник војске представљао као сиријска избеглица, док је планирао терористички напад (RTL Nieuws, 2021).

Пандемија је изоловала људе једне од других и утицала на смањење блискости. То је додатно инспирисало припаднике десничарског *Incel*²⁰ покрета за нове врсте активности, што се може објаснити фрустрацијском агресијом. У ствари, *Incel* покрет је у пандемији видео могућност „изједначавања“ са осталим мушкарцима који су навикли на активан сексуални живот, а који је током пандемије био отежан. Имајући у

¹⁷ Овај начин за регрутацију користе и религијски екстремисти. О томе сведоче примери Валдета Гашија (Valdet Gashi), немачког терористе пореклом са Косова и Метохије, који је био светски шампион у Тајландском боксу, а који се прикључио ИСИС-у. Други пример ММА борца и шампиона који се прикључио терористима ИСИС-а је Таџикистанац Алан Чекранов (Alan Chekranov).

¹⁸ Реч *boogaloo* је реплика из филма *Breakin' 2: Electric Boogaloo*, из 1984. године, о брејк-денсу из којег су настали многи десничарски мимови.

¹⁹ Спона између војних кругова и екстремне деснице је традиционално присутна у многим аутократским земљама широм света од раније, али је поменуто истраживање фокусирано на земље Запада, управо због динамичног ширења ове појаве у последње време. Закључак је да је тренд ширења најраспрострањенији у Америци и Немачкој, о чему сведочи број ухапшених за десничарски екстремизам/тероризам.

²⁰ *Incel* покрет је скраћеница од „involuntary celibate“, што указује на сексистички карактер овога покрета, који је у својој бити мизогиничан. Суштина је да овај супкултурни покрет чине превасходно мушкарци који не могу доћи до сексуалне партнерке, те стога мржњу и агресивност показују према женама и другим мушкарцима који имају партнере.

виду да је пандемија изискивала и ношење маски, као превентивна мера, то је такође инспирисало чланове *Incel* покрета да остављају коментаре на интернету, ликујући што су сада и остали ускраћени за интимне односе.

Оно што је свакако новина код модерне екстремне деснице јесте да последњих година користи све више хумор у пропагандне сврхе (што је интензивирано посебно у време пандемије). За ову врсту пропаганде често користе тзв. мимове и маскоте, попут чувеног жапца *Лейе*. На тај начин, путем духовитих слика и парола остварују два битна циља:

1. Налазе пут до „осетљивих група“, какви су млади и необразовани, које постепено регрутују, што можемо назвати „пузајућом регрутацијом“. Феномен „пузајуће регрутације“ означава постепено, готово неприметно, радикализовање нових потенцијалних чланова у екстремистичку групу. Обично се на почетку и не помиње екстремистички вредносни систем и идеологија, већ се као мамац форсирају нека општа места, која ће прихватити највећи број људи. Тек се у каснијим фазама, кад се придобију симпатије потенцијалног члана, креће са убацивањем виолентне идеологије.

2. Умањује деструктивност и реторику насиља у оквиру говора мржње. Познато је да хумор може ублажити виолентну реторику, али је циљ исти – подстицање на насиље, дискриминација одређених група и мржња.

Евидентно је да је пандемија COVID-19 веома погодвала развоју екстремне деснице на интернационалном нивоу. Не само да је захваљујући пандемији постала популарнија онлајн регрутација и ширење пропаганде већ је идеологија екстремне деснице ушла у мејнстрим политику, чиме покушава да стекне свој легитимитет.

УТИЦАЈ ПАНДЕМИЈЕ COVID-19 НА ДЕСНИЧАРСКИ ЕКСТРЕМИЗАМ У СРБИЈИ

Утицај пандемије као глобалне појаве, није заобихао ни Србију. Посебно је био изражен утицај на екстремну десницу, која је у пандемији видела нови генератор насиља. Наиме, већ дужи низ година се постконфликтно наслеђе²¹ перципира као главни генератор десничарског екстремизма у Србији и региону Западног Балкана. Промене на глобалном геополитичком нивоу остављају консеквенце и на Србију, те је мигрантска криза постала још један потенцијални генератор десничарског екстремизма у Србији.²² Међутим, појавом пандемије и мигрантске кризе, постконфликтно наслеђе постаје тзв. стари генератор екстремне деснице у Србији. По томе се види да се екстремна десница у Србији не разликује много од сродних покрета, група и организација на међународном плану.

Неколико је елемената на којима екстремна десница у Србији заснива своју активност:

1. теорије завере,
2. идеја да ће мигранти покорити Србију,
3. 5Г мрежа као део „поковања света“,

²¹ Мисли се, пре свега, на ратове деведесетих година, који су довели до дезинтеграције СФРЈ.

²² Што не значи да је у потпуности елиминисан, али тренутно није у првом плану.

4. антиглобализам,
5. интернационализација.

Најпре треба објаснити теорије завере као саставни део идеологије екстремне деснице. Оне су веома потребне овим екстремистима јер им дају „логична решења на тешка питања“ у кризним временима. На тај начин онда екстремисти имају изговор за вигилантистичко деловање, које у својој бити има задатак да заштити (по сваку цену) свој колективитет (нацију, расу, религију...) од непријатеља који им прете. У овом случају непријатељи су светска елита (глобалисти), мигранти, фармацевтске компаније и сл.

Упркос томе што је Србија показала велики степен хуманости према свим мигрантима који су прошли кроз Србију (било их је око милион) (Ђорић, М. 2021), екстремна десница не подржава ову државну политику. Наиме, на друштвеним мрежама су настале многобројне групе према којима је COVID-19 само превара, захваљујући којој ће мигранти населити Србију, посебно током локдауна. Ова врста пропаганде се могла чути на Фејсбук групама попут „Стоп насељавању миграната“ и „Мигранти СТОП“²³, које су имале по неколико стотина хиљада пратилаца. У овом антимигрантском наративу посебно се истичу тзв. Народне патроле, које су се у виду група грађана самостално организовале и претиле мигрантима. Забележен је и физички напад на мигрантски камп у Обреновцу, иза којег стоји члан екстремистичке групе Левијатан. За разлику од екстремних десничара, грађани Србије су имали много помирљивији став према мигрантима, што се види на основу анкете која је урађена. Око 44% испитаних грађана има позитиван или равнодушан однос према мигрантима, док значајан број грађана има негативну перцепцију миграната (37%). Тек 14% грађана имају позитиван однос према мигрантима (Клаџар, Ђорић, 2021). Око 2/5 анкетираних сматра да су мигранти донели проблеме држави, али да ниједног момента нису угрозили њен опстанак и њене вредности (Клаџар, Ђорић, 2021).

Антиглобализам, као основна одлика екстремне деснице, доживела је крешендо, посебно у време протеста испред Народне скупштине у Србији, када су се грађани побунили против увођења нових ковид-мера у јулу 2020. године. Тада се могао видети хибридни карактер протеста, јер су ујединили екстремне левичаре и десничаре на истом протесту и са истим циљем: побуна против владиних мера и борба против глобализма.

Да је екстремна десница умрежена на међународном нивоу, може се закључити не само по огранцима организација *Blood and Honour, Combat 18* и сл., које се налазе у Србији, већ и по форсирању WPM (*White Power Music*). Неонацистичка сцена је веома популарна у Европи, па је тако у Београду 20. септембра 2020. године требало да се одржи концерт неонацистичке музике, који је одлуком МУП-а забрањен (Б92, 2020).²⁴ Још један сличан концерт који се везује за расистичку музику швајцарске музичарке Евигер Штурм (*Ewiger Sturm*), требало је да се одржи 12. марта 2022. године. И овај концерт су забраниле надлежне институције Републике Србије.

У Србији је, као и у остатку света, екстремна десница имала значајне бенефите од пандемије, користећи теорије завере и лажне вести за ширење панике и говора

²³ Видети: <https://www.facebook.com/Migranti-STOP-102374564759512>, 15. 3. 2022.

²⁴ Концерт је требало да буде у част Ијана Стјуарта Доналдсона, фронтмена неонацистичке групе *Skrewdriver*. СОКОЈ је тражио забрану овог концерта.

мржње. У почетку пандемије је било појачано онлајн деловање (због локдауна), да би слабљењем вируса, екстремисти почели да се обрачунавају са „непријатељима“ уживо.²⁵ Евидентно је да екстремна десница у Србији (иако је специфична по много чему²⁶), прати трендове екстремне деснице на међународној сцени.

ЗАКЉУЧАК

Неоспорно је да је пандемија COVID-19 деловала веома подстицајно на екстремну десницу широм света. Више неголи било који други екстремисти, десничари су искористили ову пандемију за популаризацију свог вредносног система. То је у неку руку логично, јер су се по природи ствари људи затварали у своје домове, нације и државе, тражећи спас и заштиту од невидљивог непријатеља, званог коронавирус. То је посебно погодовало десничарском наративу у коме се на пиједестал стављају вредности попут „нације“, „породице“, „државе“, „расе“, „колективитета“ итд.

Екстремисти су у почетку били веома активни у онлајн простору, користећи пропаганду кроз феномен теорија завера, полуистинитих информација и застрашивања. За њих је пандемија представљала могућност да се обрачунају са непријатељима и да заштите колективитете којима припадају. У другој фази, након локдауна, екстремисти крећу са конкретним акцијама у пракси, које су фокусиране на употребу нових метода регрутовања:

1. хумор као метода регрутације (нпр. маскота Пепе Фрог),
2. злоупотреба клубова борилачких вештина (посебно ММА),
3. злоупотреба музике (White Power Music). Многи концерти који пропагирају расизам, фашизам и нацизам одржани су широм Европе, попут фестивала у Кијеву (YouTube, 2021), Италији (Siasat, 2022), Немачкој, Швајцарској, Белгији (The Brussels Times, 2022)...

4. Улазак у мејнстрим политику, кроз прикривање правих екстремистичких циљева и коришћење квазидемократије.

Чињеница је да се савремена екстремна десница значајно разликује од Хитлеровог нацизма или Мусолинијевог фашизма. Она је рафинирана, не форсира увек директно насиље и користи перфидне методе за своју пропаганду, попут музике, спорта и хумора. То су уједно и сфере у којима се највише могу пронаћи млади људи и тинејџери који су њихова најважнија циљна група. Пандемија COVID-19 је само убрзала скидање маске екстремних десничара, који су још на самом почетку показали да су њихове вредности за које се залажу – антидемократија, антипарламентаризам, дискриминација и насиље као основни метод деловања.

Суштина је у томе да је десни екстремизам попут камелеона, који ће се прилагодити свим новонасталим друштвенополитичким околностима. Можда ће редефинисати методе регрутације и свој наратив, али ће суштина остати иста, а то је

²⁵ Добри примери су напад на мигрантски камп у Обреновцу, сукоб са припадницима леве стране, појачани виолентни активизам *Народних џајрола*, као и инцидент на изложби „Ново доба“ у Земуну.

²⁶ Нпр. постконфликтно наслеђе из ратова деведесетих.

вредносни систем који пропагира мржњу према свима онима које перципира као своје непријатеље.

Главно поље борбе са екстремном десницом биће на интернету. Они не претендују да направе калифат као ИСИС, или да користе дроне у борби, али су веома опасни јер стварају широку глобалну интернет заједницу. Може се приметити и битна разлика између десничарских екстремиста и терориста. Док су екстремисти више повезани у онлајн заједницу и делују путем хумора упакованог у говор мржње, десничарски терористи (ур.: Simeunović, 2009; Gaćinović, 2016) углавном делују кроз мале групе или (још карактеристичније), као „усамљени вукови“.²⁷

Узимајући у обзир изазове који су пред нама (пандемија, рат у Украјини, спуштање нове „гвоздене завесе“ између Истока и Запада, проблем са мигрантима), може се очекивати још јаче деловање екстремне деснице широм света. Њен улазак у мејн-стрим политику представљаће један од највећих изазова за савремену демократију.

²⁷ *Lone-wolf* екстремисте је најтеже пратити, имајући у виду да се углавном саморадикализују и да често не постоји начин да се идентификују док не дође до терористичког акта.

Marija R. Đorić¹
Institute for Political Studies
Belgrade (Serbia)

IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON RIGHT-WING EXTREMISM

(Translation *In Extenso*)

Abstract: This paper researches the impact of the COVID-19 pandemic on the security segment of the society, with a special emphasis on right-wing extremism. The author's main goal is to research the modalities in which the pandemic impacted the extreme right-wing in Serbia and worldwide. On the basis of this comparative analysis, the author will provide an assessment of the similarities and differences between the domestic and foreign right-wing scene, as well as present new trends in this field. A special part of the paper will be dedicated to online recruitment and novelties used by these extremists for radicalization of new members. Apart from the previously known impact of WPM (White Power Music), it is noticeable that fight clubs and online propaganda have a prominent role in recruitment of new members. Given that the pandemic caused a forced physical distancing among people, the work of extremists intensified online, within which an extremely large role of Telegram app was detected. Due to encryption of messages, Telegram is quite interesting not only to right-wing, but to all other extremists as well. A crucial role in the spread of right-wing propaganda was especially given to blogs, such as 4chan, 8chan, 8kun, ShitChan, NeinChan, which are specific due to the fact that they are mostly used by extreme right-wing, given that they do not forbid hate speech. The conclusion is that the value system of the extreme right-wing has remained the same, but the action, as well as the recruitment methods, are indeed changing.

Keywords: COVID-19 pandemic, right-wing extremism, extremism, radicalization, security

INTRODUCTION

There are numerous causes that favour the development of right-wing extremism. Historical experience has shown that every type of social crisis serves as a fertile ground for strengthening extremist ideas. We can say that the pandemic caused by the COVID-19 virus represents a synthesis of all crises (social, economic, health, cultural, political, etc.)

¹ marija.djoric@ips.ac.rs

and can thus be rightfully characterized as a multiplied crisis, given that there is not a single segment unaffected by it.

The contemporary extreme right-wing has many faces and different causes of emergence. In some cases, the causes manifest themselves in the form of migration crises (Jevtović & Bajić, 2020), creating a xenophobic feeling among local population (as in the case of the EU); in other cases, rooted racism represents the basic generator of the extreme right-wing (as in the case of the *Ku Klux Klan* in the USA); while, for example, in the Balkans, the post-conflict society (civil wars of the 1990s) still represents an inexhaustible reservoir for extreme nationalism. The link between the COVID-19 pandemic and the extreme right-wing is more than obvious, and thus the main hypothesis of this paper is that the pandemic is one of the most significant generators of the contemporary extreme right-wing (Đorić, 2021).

Even though the pandemic (and especially the lockdown phase) significantly affected all extremists in terms of intensification of online activity, it is evident that the largest benefit of this health crisis was recorded among the followers of the extreme right-wing ideology (Đorić & Životić, 2023). The narratives about protection of the nation, state and the complementary group identity from different types of 'enemies' favoured right-wing propaganda most. It was followed by the ideas of conspiracy theories, 'submission' of the humanity, impact of the 'pharmaceutical mafia', 'protection' of the white race and preparation for the final reckoning with 'the enemy'. Polarization in accordance with Carl Schmitt's well-known dichotomy in the 'friend-enemy' relation (Schmitt, 2007) culminated among the right-wing exactly in the times of lockdowns introduced in more or less all countries worldwide.

The emergence of new forums (*Achan, 8chan, 8kun, ShitChan, NeinChan*, etc.), modern methods of recruitment through martial arts clubs, abuse of music (White Power Music), etc. are just some of the means used by the extreme right-wing for recruitment of new members. A huge step forward that can be seen through comparison of the new methods with the so-called 'old' extreme right-wing from the times of Hitler and Mussolini is definitely the use of humour for propaganda purposes, thus targeting the younger population.

Even though the pandemic is slowly coming to an end, the scars left by it in the context of extremist ideologies will not heal easily. Exactly because of that, the main goal of this research is to, first of all, identify the specifics of right-wing extremism in different parts of the world (for which purpose the most characteristic cases were chosen), and then to identify the ways in which COVID-19 has impacted the spread of the extreme right-wing ideology worldwide.

CONTEMPORARY EXTREME RIGHT-WING AS A PHENOMENON

The contemporary extreme right-wing manifests itself in a broad range of forms, starting from Neo-Nazism, Neo-fascism, extreme nationalism, clerical extremism, neo-populism, neo-racism, through to misogynist movements (*Incel*), anti-Muslim movements, identity movements, etc. As it can be seen, the contemporary extreme right-wing is of a diversified character when speaking of the ideology, and is also characterized by a series of specificities conditioned by its territoriality. So, for example, the main feature of the extreme right-wing in the EU is xenophobia, generated by the arrival of a vast number of migrants from the Middle East and North Africa. Contrary to the EU, right-wing extremism in the United

States is predisposed by the racist ideology founded on the original ideas of the still existent *Ku Klux Klan*. When speaking of the extreme right-wing in the Western Balkans, it is predominantly predisposed by post-conflict society drawing its problems from the past civil wars (during the disintegration of the SFRY). As any other political extremism, the extreme right-wing is distinguished by anti-parliamentarism, anti-democracy, anti-pluralism and the use of political violence (Đorić, 2014, p. 135)². Besides these common traits, it is quite important to find ideological characteristics that differentiate the extreme right-wing from other forms of extremism (Bakić, 2019, pp. 35-38).

Everything previously stated points not only to amorphousness, but to variability and complexity of the phenomenon, which makes it quite difficult to define this term. Because of that, many theoreticians resorted to defining solely ideological characteristics of the extreme right-wing in order to facilitate its easier identification. According to Cas Mudde, there are five basic identifiers of the extreme right-wing ideology: 'nationalism, racism, xenophobia, antidemocracy, and the strong state' (Mudde, 1995, pp. 209-218). Other researchers have broadened that ideological spectrum, and thus, according to them, extreme right-wing also contains the following elements: extreme nationalism, Nazism, racism, xenophobia, anti-Communism, paganism/extreme clericalism, conspirativism, conservatism, militarism, elitism and misogyny (Đorić, 2014, pp. 135-148). Some forms of the extreme right-wing contain all of the above-stated elements, while others combine just a few of the mentioned ideological elements.³ When speaking of definitions, we can differentiate academic and administrative (created under the auspices of international organizations) definitions. When we sum it all up, right-wing extremism can be defined as 'borderline allowed opinion and behaviour, with a tendency of crossing that border. As a political phenomenon, right-wing extremism is inherent to movements, groups, organizations and individuals using the Neo-fascist means and methods in fulfilling the 'great' goals. Depending on the type of collectivity to which they belong, right-wing extremists fight for supremacy of some group, nation, race or religion, negating all that is different from their value system' (Đorić, 2014, pp. 134-135).

The innovative element that can be noticed within the actions of the contemporary right-wing is – humour. This perfidious use of humour is quite successful, given that it recruits a vast number of young people. This means that the most violent and discriminatory attitudes are being presented by right-wing extremists in the form of humour, thus seemingly mitigating its destructiveness (and hate-speech). For this purpose, mascots such as the famous *Pepe the Frog* and other *memes*⁴ are being used, given that they have become the reflection of the Internet subculture.

² The radical and the extreme right are often equated, which is wrong. From the very etymology of the word (Latin *radix* - root), it can be noted that the term "radical" indicates radical changes that do not necessarily have to be bad and violent (for example, when women got the right to vote, it was a radical change in society which had a positive connotation). In contrast, the term "extremism" (Latin *extremus* - extreme, on the border) indicates that it is a phenomenon that is prone to exaggeration, with the predominant use of violence and is rightly considered a negative phenomenon (Đorić, 2014, p. 44).

³ What is also characteristic for the extreme right-wing is elitism and collective narcissism, manifested through reiteration of superiority of one's own collectivity.

⁴ Memes are a type of viral content transmitted over the Internet, usually sarcastic or humorous in nature and conveying an important message about a current issue. Memes can be in the form of a text,

Based on a comprehensive analysis of dynamics of the contemporary extreme right-wing, the following trends can be singled out:

1. Internationalization,
2. Use of Internet,
3. Use of humour, and
4. Links with mainstream politics.

It is sometimes difficult to create an ideological profile of an extremist organization due to increased occurrence of creation of hybrid forms, that is, combining of value systems of the extreme right-wing and the extreme left-wing.⁵ Their rhetoric sometimes raises quite a number of concerns due to the fact that they often use the 'catch-all' principle. This means that first they begin by dealing with some extremely significant topic that enjoys support of almost 100% of the population, such as, for example, protection of children or animals from abuse. After recruiting a numerous layer of 'mainstream' sympathizers, they slowly start adding extreme content. Right-wing extremists also make good connections (and enjoy good support) at the international level, where groups such as *Stormfront*⁶, *Combat 18*⁷, *Blood and Honour*⁸ and others play a big role.

IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON RIGHT-WING EXTREMISM IN THE WORLD

During the pandemic a new construction - *COVID-related extremism* emerged, referring to different forms of extremism motivated by the COVID-19 pandemic. *COVID-related extremism* included all forms of ideologies, and the main link was the fact that they were caused by the pandemic, used for extremist actions. This form of extremism includes amalgamation of incompatible elements (Đorić, 2022). Namely, the extreme left-wing and the extreme right-wing are united in belief that they have a common enemy – globalists (and their ideology of globalism). Even though they have a mutual enemy, the motives of their animosity are different. While the extreme right-wing negates globalism as an ideology due to its denationalization and de-sovereignation promoted by the 'New World Order', the extreme left-wing criticizes globalism primarily because the rich are becoming richer, and the poor are becoming poorer and poorer (cf. Šuvaković, 2022, p. 18; Bobio, 1997).

Even though it sublimates different forms of extremist ideologies, it seems that *COVID-related extremism* favoured the extreme right-wing, and the extreme right-wing gained the largest benefit from this pandemic. This can be seen from some beliefs presented by the extreme right-wing in cyber space:

image, video content or song and their understanding generally requires knowledge of a certain context.

⁵ A good example can be seen in *Levijatan* group in Serbia, which combines elements of left-wing and right-wing ideologies, and which, in its essence, belongs to the extreme right-wing spectrum.

⁶ Stormfront began in 1990 as a Neo-Nazi online forum by the former Ku Klux Klan leader Don Black.

⁷ Combat 18 as a Neo-Nazi organisation was founded in the United Kingdom in 1992.

⁸ Blood & Honour is a right-wing extremist group was founded in the UK by Ian Stuart and Nicky Crane in 1987.

1. The first belief reiterates that the coronavirus pandemic is a fraud used for the sole purpose of creating a neo-totalitarian society, ruled by the minority, while the majority of the human race would become slaves (Van Dongen, 2022). One of the 'submission' methods, as perceived by right-wing extremists, was portrayed in implantation of microchips in human organism via vaccines. Different research conducted in some Western countries testifies to this. Namely, for example, *Insights West* polling company determined in April 2021 that 9% of Canadians believed that anti-COVID vaccines contained microchips; 15% of the respondents believed that pharmaceutical industry helped spread the virus (Van Dongen, 2021). In a similar vein, 'Pew poll in the US in July 2020 found that 5% of all Americans believe it is 'definitely true' that powerful people intentionally planned the outbreak of COVID-19; 20% believe it is "probably true"' (Van Dongen, 2022). All in all, only a handful (5-15%) of the citizens of the countries of the West, such as Australia, Netherlands, Great Britain, 'consider it at least likely that there is a conspiracy behind COVID-19' (Van Dongen, 2021).

2. The second belief perceives pharmaceutical companies and individual members of the world elite (and especially Bill Gates) as enemies, stating that they are the only ones who can benefit from this crisis in the sense of creating profit. This caused an intensified animosity towards the said 'enemies' worldwide.

3. The so-called conspiracy theories are most often used for the promotion of such beliefs, among which the *QAnon*⁹ theory emerged as one of the most popular ideas. One of the elements of conspiracy theories, besides the *QAnon* idea, was also the correlation between the pandemic and 5G network. It is believed that this network caused the COVID-19 virus and that Wuhan was the testing place for its instalment. As a result of these ideas, many telecommunication networks throughout Europe were destroyed (The New York Times)¹⁰.

Besides right-wing extremists, extremists motivated by religion also believe that the pandemic did not originate naturally, since they perceive the pandemic as a sort of 'God's punishment' for actions of the modern society (Cruickshank & Rassler, 2020). Some researchers have come to the conclusion that there was not much of religious sentiment among the extreme right-wingers, but that it was successfully substituted by ethnic nationalism and xenophobic attitude, which led to 'pandemic populism' (Vieten, 2020, p. 9). The extreme right-wing used this pandemic for spreading panic and anti-government sentiment within social unrest and protests of citizens, as well as for recruitment of new members.

Thanks to the pandemics, extremists stigmatized the minority groups and blamed them for 'all the misfortunes of the world'. During lockdown, online radicalization was particularly present. Many extreme right-wing groups saw the crisis as a reason for starting 'race wars' (Council of the European Union, 2020, p. 6). In the United States and Great Britain, right-wing extremist sought COVID-19 virus to be an adequate weapon for a clash with the 'hostile minority', such as the Jews, Chinese, migrants... So, for example, in Great Britain, extremists had an idea to organize spread of the virus in synagogues, mosques, halal food stores, etc.

Some cyber-attacks were recorded as well; for example, the British Nazis interrupted the Jewish religious practice organized via Zoom by posting images of anti-Semitic

⁹ The central belief of *QAnon* followers is that the world is currently ruled by a secret group of "pedophilic Satan-worshipping cabalists who control the child-trafficking ring."

¹⁰ The "New York Times" wrote that this was a very widespread phenomenon in Great Britain during the pandemic.

context. In Germany, PEGIDA¹¹ organized weekly virtual marches, which means that their activities continued, although only in the online space. In the USA, an attempt of the attack against a COVID-hospital by the extreme right-wing was recorded, though it was prevented by the FBI on time (Council of the European Union, 2020, p. 10). Some right-wing extremists sought the pandemic as their ally: 'Corona did more than I ever could have imagined. Shut down worthless Sportball [sic], Hollywood, provided a damning indictment against globalization, AND made borders relevant again. People are reminded of their morality once again, and the road to the third position becomes easier to tread. Hail victory!' (Gad, 2020).

Some research states that the number of right-wing extremists' posts on the Internet increased in comparison to posts of the extreme right-wingers and extremists motivated by religion, thus proving that the pandemic mostly benefited the development of the extreme right-wing ideology (Gnet Research, 2021). It is quite significant to analyze extremist activity via *Telegram* channels. These channels represent a heaven for right-wing extremists when it comes to propaganda and communication, especially having in mind that, due to hate speech, they were removed from almost all traditional platforms and networks. Still, one should keep in mind that restrictions are sometimes counterproductive, given that in the extreme right-wing parallel world this means that they represent a threat to the 'enemy', and thus their reputation and the number of followers are on the rise. A good example is depicted in a *Telegram* channel linked to a Nazi group named *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei International*. Before the restrictions imposed by *Telegram* in 2019, this channel had 750 followers, only to see an increase of followers to 16,522 in 2020 (Gais & Squire, 2021). Despite the freedom of speech and encryption of messages, in December 2020 *Telegram* introduced a rule enabling this platform to ban promotion of any form of violence.¹²

Online activities of extreme right-wingers are directed towards certain social networks, channels and blogs. This intensified especially during the pandemics. Certain forums are becoming increasingly popular among the extreme right-wing supporters, and thus represent a synonym to the extreme right-wing subculture (Stojadinović, 2018). For example, Brenton Tarrant announced his terrorist intentions via *8Chan* and later broadcast his terrorist act live via *Facebook*.

The fact that *4Chan*¹³ has become quite popular since the beginning of the pandemic was confirmed, given that nowadays it has about 22 million of visitors on a monthly basis, of whom one half consists of American citizens (Elley, 2021, p. 2). By the way, *4Chan* is the counterpart of the Japanese imageboard called *Futaba Channel*, also known as *2Chan*. Soon enough, similar forums started appearing, such as the following: *8Chan/pol*, *16Chan/pol*, *EndChan/pol*, *InfinityChan/pol* (present on the darknet), and *Nainchan/pol* (also present on the darknet). One research, conducted immediately after the beginning of the epidemic (in April, May and June 2020), showed how pandemic influenced these right-wing forums during lockdown. Namely, it was first noticed that the most frequent words and syntagms

¹¹ PEGIDA (Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes) is a German anti-immigration movement founded in Dresden in 2014 as a protest against the "Islamization of Germany".

¹² This ban primarily referred to supporters of the so-called Islamic State.

¹³ *4Chan* is linked to the Internet subculture and was quite significant for the emergence of popular memes.

were ‘white people’, ‘Jew’, as well as labels used for depicting black people (such as ‘black’, ‘nigger’), thus pointing to the racist value system (Baele et al., 2021, pp. 65-80). Secondly, it was determined that the most extreme content was found on the *NeinChan* forum, which was logical, given that it belongs to the dark web, while the most visited forums were *4Chan* and *8Chan*, which was expected, given that they belong to the so-called ‘open forum’ spectrum, and are thus available to everyone. During three months of research, it was determined that the biggest number of posts appeared on *4Chan* (a total of 8,393, or 92.23 posts on a daily basis), while the least visited forum was *EndChan* (with a total of 51 visits, or 0.56 visits on a daily basis) (Baele et al., 2021, p. 67).

The biggest benefit the extreme right-wing sought to gain from the pandemic was the launch of the so-call ‘race wars’ in the countries of the West. The fact that the extreme right-wing was strong even before the pandemic is confirmed in an American study conducted in the period from 2020 to 2019, according to which only 20% of extremist killings were perpetrated by extremists motivated by religion¹⁴, while $\frac{3}{4}$ of killings were linked to the extreme right-wing (Statista Research, March 2020). During 2019, FBI determined that, out of 850 investigations linked to terrorism in the United States, the majority was caused by White racists (Shortell, 2019, May 8). In Europe, the extreme right-wing is on the rise, though the number of individuals convicted of committing an act of terrorism has declined (in comparison to the number of individuals convicted for crimes linked to extremism); one of the reasons for this is the fact that extremists are often linked to committing crimes defined as ‘hate crime’ offences¹⁵. The rise of the extreme right-wing in Europe is further confirmed by a statement of the German Minister of Interior, who said that it represented ‘the biggest danger to democracy in Germany’ (Deutsche Welle, 2020).

The pandemic opened the door to new methods of radicalization as well. According to Horgan, there are six radicalization phases which, in case of the extreme right-wing, are shorter and quicker: ‘seduction, schooling, selection, subjugation, specialization, and stationing’ (Horgan et al., 2016, p. 645). One of the most important phases, when the ‘breakdown of the personality’ is in play, is the subjugation phase. In the context of the pandemic and the extreme right-wing, it can be said that a method of mental (online) subjugation was more present as compared to physical subjugation. Moreover, it is recorded that extremists of the right-wing ideological spectrum are predominantly using some innovative tactics usually of a manipulative and perfidious character. They first attract broader masses through some sort of a positive narrative, such as, for example, protection of children from abuse or protection of animals.¹⁶ In the next phase, they slowly start introducing violent narratives and hatred towards ‘hostile groups’. They often use *YouTube* influencers, sports and music for promotion of their values. For several years now, music known as WPM (White Power Music) has been abused and used for recruitment of Neo-Nazis. This subcultural variant of the extreme right-wing acts through music, has its own radio stations, publishing houses, concerts, etc., which are all used for recruitment of young people. A new method

¹⁴ First of all, we are speaking of the Al Qaeda and the so-called Islamic State ideologies.

¹⁵ The increase in the number of convictions (TE-SAT, Europol) for right-wing extremism related offences continued in 2022.

¹⁶ This is a known *modus operandi* of, for example, the British extreme right-wing group called *Britain first*, and it is also used by the Serbian right-wing group *Levijatan*.

of recruitment especially intensified owing to the COVID-19 pandemic is recruitment in martial arts clubs, and especially in MMA clubs.¹⁷

During the pandemic, extremist groups proposing a fast ‘restoration’ of the society, which is to start with a mass civil war, became quite active. One of such groups is the *Boogaloo Bois* (Boys)¹⁸, founded in the United States in 2019, which promotes the right to carry arms as a birthright. Even though this sounds as a paradox, it is important to state that this group supported the *Black Lives Matter* movement, with the aim of causing a popular uprising and overthrowing the government. Research shows that more than 60% of *Facebook* groups supporting the *boogaloo* phenomenon emerged during lockdown (Tech Transparency Project, 2022). This phenomenon has recently become very popular on *TikTok* as well, where *boogaloo* has over 2 million views. Video footage of teenagers dancing with weapons and calling upon a launch of a civil war are especially popular. Many members of this movement have been arrested in Colorado, Ohio and Texas. Not only do they use memes for communication with their followers, but they also promote production of illegal firearms and homemade explosives.

In many countries of the West (especially in the USA and Germany)¹⁹ there is a new trend – the emergence of the extreme right-wing in military circles (right-wing extremism-military nexus)²⁰. Even though there is a scarce amount of scientific work on this topic, the extreme right-wing phenomenon has been present for a certain period of time in military circles and has a broad variety of manifestations – from hate speech and extremist symbols to even preparation of terrorist acts. In Belgium, one highly ranked member of the military personnel has been directly involved in extreme right-wing activities motivated by the COVID-19 pandemic (Van Dongen et al., 2022). A similar situation has been recorded in Germany, where a soldier (Franco A.) falsely presented himself as a Syrian refugee, while planning a terrorist attack (RTL Nieuws, 2021).

The pandemic isolated people from each other and caused reduction of closeness between people. This additionally inspired the members of the right-wing movement called *Incel*²¹ to introduce new types of activities, which can be attributed to frustration aggression. In fact, the *Incel* movement sought the ‘pandemic’ as a possibility for ‘equalization’ with other

¹⁷ This recruitment method is used by religious extremists as well. This is supported by the examples of Valdet Gashi, German terrorist originally from Kosovo and Metohija, a world-class champion in Thai boxing, who joined the so-called Islamic State, as well as the example of Alan Chekranov, Tajik MMA fighter and champion who also joined the so-called Islamic State terrorists.

¹⁸ The word *boogaloo* is a Chernov joking reference to ‘Breakin’ 2: Electric Boogaloo’, a 1984 sequel movie about breakdancing and a common meme in its own right.

¹⁹ The link between the military and the extreme right-wing has long been traditionally present in many autocracies worldwide, but the research in question focused on the countries of the West exactly due to dynamic spread of this phenomenon in recent times. It has been concluded that the increasing trend is predominantly present in the United States and in Germany, which is proved by a number of individuals arrested for right-wing extremism/terrorism.

²⁰ The research was conducted in the following 12 countries: Germany, the UK, the US, Canada, Austria, Switzerland, France, Spain, Italy, Greece, Belgium, and the Netherlands (Van Dongen et al., 2022, p. 9).

²¹ The *Incel* movement is an abbreviation of the syntagm ‘involuntary celibate’, pointing to the sexist character of this movement that is, in essence, misogynistic. The main point is that this subcultural

men who were used to having active sex life, which was made difficult during the pandemic. Having in mind that the pandemic demanded the use of masks as a protective measure, this also inspired members of the *Incel* movement to comment on the Internet jubilant of the fact that the rest of humankind was also prevented from having intimate relations.

What is definitely a novelty within the contemporary extreme right-wing is the fact that, in the last several years, humour has been increasingly used for propaganda purposes (which intensified during the pandemic). For this type of propaganda, so-called memes and mascots, such as well-known *Pepe the Frog*, are used very often. In this way, through funny images, two important goals are being met:

1. They find their way to 'vulnerable groups', such as youth and uneducated individuals, who are being gradually recruited. This can be called 'crawling recruitment'. The phenomenon of 'crawling recruitment' refers to gradual, almost unnoticeable radicalization of new potential members of an extremist group. Usually, the extremist value system and ideology are not even mentioned in the beginning, but some common stances are being promoted as a bait, given that they would be acceptable to majority of people. It is only in later phases, when the group has already gained sympathies of the potential member, that implantation of the violent ideology begins.

2. This decreases destructiveness and violence of the hate speech. It is a known fact that humour can deescalate violent rhetoric, but the goal remains the same – incitement to violence, discrimination of certain groups, and hatred.

It is evident that the COVID-19 pandemic influenced the development of the extreme right-wing at the international level. Not only did online recruitment and spread of propaganda become more popular thanks to the pandemic, but the extreme right-wing ideology also entered the mainstream politics, thus attempting to gain legitimacy.

IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON RIGHT-WING EXTREMISM IN SERBIA

Impact of the pandemic as a global phenomenon did not avoid Serbia. Its impact on the extreme right-wing was especially pronounced, given that the extreme right-wing groups sought the pandemic to be the new generator of violence. Namely, for many years, the post-conflict heritage²² has been perceived as the main generator of right-wing extremism in Serbia and the Western Balkans region. The changes occurring at a global geopolitical level impacted Serbia as well, and the migration crisis thus emerged as another potential generator of right-wing extremism in Serbia. However, with the emergence of the pandemic and the migration crisis, the post-conflict heritage became the so-called 'old' generator of the extreme right-wing in Serbia.²³ This points to the fact that the extreme right-wing in

movement consists predominantly of men who cannot find a sexual partner and thus express hatred and aggressiveness towards women and other men who have sexual partners.

²² We are speaking, above all, of a series of civil wars which led to disintegration of the SFRY in the 1990s.

²³ This does not mean that it has been completely eliminated, but currently it is not in the centre of attention.

Serbia does not differ significantly from similar movements, groups and organizations at the international level.

The following elements define the contemporary extreme right-wing in Serbia:

1. Conspiracy theories,
2. Idea that migrants will conquer Serbia,
3. 5G network as one of the tools for 'submission of the world',
4. Anti-globalism, and
5. Internationalization

First of all, conspiracy theories should be explained as a component of the extreme right-wing ideology. They are quite necessary for these extremists, since they provide them with 'logical solutions to difficult issues' in the times of crises. In this way, extremists have an excuse for their vigilant actions, the task of which, in their essence, is to protect (at any cost) their own collectivity (nation, race, religion, etc.) from the enemy. In this case, the enemy is depicted within the world elite (globalists), migrants, pharmaceutical companies, etc.

Despite the fact that Serbia has expressed a high level of humanity towards migrants transiting through Serbia (about a million of them), the extreme right-wing does not support such state policy. Namely, many groups emerged on social networks, stating that COVID-19 was a fraud, thanks to which migrants would inhabit Serbia, especially during lockdown. This type of propaganda was present in *Facebook* groups such as '*Stop naseljavanju migrantima*' (Stop Migrant Settlement) and '*Migranti STOP*' (STOP to Migrants), which had several hundred thousand followers. In this anti-migrant narrative, a special role was played by the so-called '*Narodne patrole*' (Popular Patrols), which consisted of independent organized groups of citizens threatening to migrants. A physical attack on the refugee camp in Obrenovac was also recorded, and the attack was perpetrated by a member of the extremist group *Levijatan*. Contrary to extreme right-wing groups, citizens of Serbia had quite an apologetic attitude towards migrants, which can be seen from the following survey. About 44% of the respondents has a positive or ambivalent attitude towards migrants, while a significant number of citizens (37%) expressed negative sentiments about this topic, as compared to 14% of citizens who expressed extremely positive sentiments (Klačar & Đorić, 2021). About two fifths of the respondents believe that migrants brought problems to the state, but in no circumstances did they endanger its survival or its values.

Anti-globalism, as a basic feature of the extreme right-wing, experienced a crescendo, especially in the times of protests before the National Assembly in Serbia, when citizens revolted against the introduction of new COVID measures in July 2020. At that point, the hybrid character of the protest could be seen, given that it amalgamated both the extreme right-wing and the extreme left-wing in one place, at the same protest and with the same goal: to rebel against the government measures and fight against globalism. At this moment, it is important to stress that the extreme right-wing is combating globalism due to the fact that globalism promotes the principle of denationalization and de-sovereignization, while the extreme left-wing feels animosity towards globalism because the rich are becoming richer, and the poor are becoming poorer and poorer.

The fact that the extreme right-wing is linked at an international level can be seen not only through branches of organizations such as *Blood and Honour* and *Combat 18*, which are present in Serbia as well, but also through the promotion of WPM (White Power Music).

The Neo-Nazi scene is quite popular in Europe, and thus, on September 20, 2020, a concert of Neo-Nazi music was supposed to take place in Belgrade, but it was soon forbidden by a decision passed by the Serbian Ministry of Interior (Radio Slobodna Evropa, 2020, October 10).²⁴ Another similar concert, linked to racist music of Ewiger Sturm, a Swiss musician, was supposed to take place on March 12, 2022, but this concert was also forbidden by the competent authorities of the Republic of Serbia.

In Serbia, just as in the rest of the world, the extreme right-wing significantly benefited from the pandemic, using conspiracy theories and fake news for spreading panic and hate speech. At the beginning of the pandemic, online action (due to lockdown) intensified, but with the weakening of the virus, extremists started dealing with the 'enemy' in live actions.²⁵ It is evident that the extreme right-wing in Serbia (even though it has its specifics²⁶) follows the trends of the extreme right-wing on the international scene.

CONCLUSION

It is undeniable that the COVID-19 pandemic had quite a stimulating influence on the extreme right-wing worldwide. More than any other extremists, right-wing extremists used this pandemic for the popularization of their value system. This is, to some extent, quite logical, given that people essentially retrieved themselves to their homes, nations and states, seeking salvation and protection from the invisible enemy we call the coronavirus. This especially suited the right-wing narrative, which traditionally puts values such as 'nation', 'family', 'state', 'race', 'collectivity', etc. on the highest pedestal.

In the beginning, extremists were quite active in the online space, using propaganda through phenomena of conspiracy theories, half-true information and intimidation. For them, the pandemic represented a chance to deal with their enemies and protect the collectivities to which they belong. In the second phase, which came after lockdowns, extremist started conducting concrete actions in practice, focused on the use of new recruitment methods:

1. Humour as a recruitment method (for example, *Pepe the Frog* mascot),
2. Abuse of martial arts clubs (and especially MMA clubs),
3. Abuse of music through White Power Music (many concerts promoting racism, Fascism and Nazism took place throughout Europe, such as music festivals in Kiev (YouTube, 2021), Italy (Siasat, 2022), Germany, Switzerland, Belgium (The Brussels Times, 2022) etc.
4. Entry into mainstream politics through hiding true extremist goals and the use of quasi-democracy.

It is a fact that the contemporary extreme right-wing differs significantly from Hitler's Nazism or Mussolini's Fascism. It is refined, it does not always promote direct violence and it uses perfidious methods for spreading propaganda, such as music, sports and humour.

²⁴ The concert was supposed to be dedicated to Ian Stuart Donaldson, the frontman of the Neo-Nazi band *Skrewdriver*.

²⁵ Examples of this can be seen in the attack on the refugee camp in Obrenovac, clashes with the members of the left-wing, intensification of violent activism of 'Popular Patrols', as well as the incident at the 'New Era' exhibition in Zemun.

²⁶ For example, post-conflict legacy from the wars of the 1990s.

At the same time, these are the most attractive spheres to young people and teenagers, who make up the majority of their victims. The COVID-19 pandemic only accelerated the removal of masks and revealed the true faces of extreme right-wingers, who, even at the very beginning, showed that their iconic values were antidemocracy, anti-parliamentarism, discrimination and violence, used as the basic method of action.

The essential conclusion is that right-wing extremism is like a chameleon, easily adjusting to all newly occurring socio-political circumstances. It might redefine its recruitment methods and narrative, but the essence will remain the same, that is, the value system promoting hatred towards everyone perceived as an enemy.

The main field of combat with the extreme right-wing will be on the Internet. Right-wing extremists do not strive towards creating a caliphate as the so-called Islamic State did, or towards using UAVs in combat, but still, they remain quite dangerous given the fact that they are creating one quite widely set global Internet community. There is an important difference that may be seen between right-wing extremists and terrorists. While extremists are more linked in a form of an online community and thus act through humour dressed in hate speech, right-wing terrorists (Simeunović, 2009; Gaćinović, 2016) usually take action in the form of small groups or (what is even more characteristic) as *lone-wolves*.²⁷

Taking into consideration the times before us (thanks to the pandemic, the war in Ukraine, creation of another 'Iron Curtain' between the East and the West), intensification of extreme right-wing actions throughout the world might be expected. Its entry into mainstream politics will represent one of the biggest challenges for the contemporary democracy.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Baele S., Brace L., Coan T. (2021). Variations on a Theme? Comparing 4chan, 8kun, and Other *chans*' Far-Right "/pol" Boards", *Perspectives on Terrorism*, 15 (1). <https://www.jstor.org/stable/26984798>.
- Bakić, J. (2019). *European far right 1945–2018*. Beograd: Clio. [In Serbian]
- Bobio, N. (1997). *Right-wing and Left-wing*. Podgorica: CID. [In Serbian]
- Cruickshank, P., Ressler, D. (2020). A View from the CT Foxhole: A Virtual Roundtable on COVID-19 and Counterterrorism with Audrey Kurth Cronin; Lieutenant General (Ret) Michael Nagata; Magnus Ranstorp; Ali Soufan; and Juan Zarate, *CTC Sentinel*, 1 (6).
- Council of the European Union. (2020). *Terrorism in Times of Corona: The development of the terrorist threat as a result of the Covid-19 crisis*, 7838/20. Brussels: Council of the European Union.
- Đorić, M. (2014). *Right-wing extremism*. Beograd: Nauka i društvo Srbije. [In Serbian]
- Đorić, M. (2022). Challenges Faced by Young Scholars in Researching Extremism. *Politika nacionalne bezbednosti*, special issue, 7–21. <https://doi.org/10.22182/pnb.specijal2022.1>.
- Đorić, M. (2021). *Extremism and New Reality*. Beograd: Institut za političke studije. [In Serbian]

²⁷ *Lone-wolf* extremists are most difficultly monitored, having in mind that they are predominantly prone to self-radicalization and thus, often, there is not a way for their identification prior to them conducting a terrorist act.

- Dorić, M., Životić, I. (2023). Impact of the COVID-19 Pandemic on Violent Extremism and Organized Crime in The Republic of Serbia, *Srpska politička misao*, 79 (1), 81–100. <https://doi.org/10.5937/spm79-43080>. [In Serbian]
- Elle, B. (2021). The rebirth of the West begins with you! — Self-improvement as radicalization on 4chan, *Humanities and Social Sciences Communications*, (8) 1. <https://doi.org/10.1057/s41599-021-00732-x>.
- Gaćinović, R. (2016). Fixating the Totalitarian Cause and the Power of International Terrorism, *Politika nacionalne bezbednosti*, 7 (1), 47–66. <https://doi.org/10.22182/pnb.12016.3>. [In Serbian]
- Gad, A. (2020). The Coronavirus isn't Immune from the Far-Right. <https://gnet.research.org/2020/05/28/the-coronavirus-isnt-immune-from-the-far-right/>
- Gais, H., Squire M. (2021). How an Encrypted Messaging Platform is Changing Extremist Movements. <https://www.splcenter.org/news/2021/02/16/how-encrypted-messaging-platform-changing-extremist-movements>, 1 September 2022.
- Horgan, J. et al. (2016). From Cubs to Lions: A Six Stage Model of Child Socialization into the Islamic State, *Studies in Conflict & Terrorism*, 40 (7).
- Jevtović, Z., Bajić, P. (2022). European migrant crisis as a segment of the media agenda in Serbian daily newspapers 2015–2020, *Sociološki pregled*, 56 (2), 534–558. DOI: [10.5937/socpreg56-37644](https://doi.org/10.5937/socpreg56-37644).
- Klačar, B., Đorić, M. (2021). *Potential Generators of Right-Wing Extremism in The Era of COVID-19 Pandemic* (white paper-preview). Sarajevo: IRI.
- Mudde, C. (1995). Right-Wing Extremism Analysed: A Comparative Analysis of the Ideologies of Three Alleged Right Wing Extremist Parties (NPD, NDP, CP'86), *European Journal of Political Research*, 27 (2).
- Pantucci, R. (2022). Extreme Right-Wing Terrorism and COVID-19 – A Two-Year Stocktake, Available at: <https://www.rsis.edu.sg/ctta-newsarticle/new-extreme-right-wing-terrorism-and-covid-19-a-two-year-stocktake/>.
- RTL Nieuws. (2021). Stappenteller Op Nul: Ex-Militair Jürgen Conings Waarschijnlijk al Snel Na Verdwijning Overleden [Pedometer at Zero: Ex-Military Jürgen Conings Probably Died Soon after Disappearance], RTL Nieuws, 24 August, 2021, Available at: <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/artikel/5249714/jurgen-conings-stappenteller-800-stappen-belgie-ex-militair>.
- Simeunović, D. (2009). *Terrorism*. Beograd: Pravni fakultet. [In Serbian]
- Schmitt, C. (2007). *Concept of Political*. Chicago: University of Chicago Press.
- Shortell, D. (2019). FBI Is Investigating 850 Domestic Terrorism Cases, CNN, May 8, 2019, Available at: <https://edition.cnn.com/2019/05/08/politics/fbi-domesticterrorism-cases/index.html>.
- Stojadinović, M. (2018). Europe and Multipolar World. *Politika nacionalne bezbednosti*, 14 (1), 163–175. <https://doi.org/10.22182/pnb.1412018.10>. [In Serbian]
- Statista Research. (2020). Terrorists in the United States since 9/11, by Year and Gender as of March 2020. Available at: <https://www.statista.com/statistics/667929/terrorists-in-the-us-since-911-year-and-gender/>.
- Šuvaković, U. (2022). COVID Pandemic and Global Capitalism. *Srpska politička misao*, 76 (2), 9–26. <https://doi.org/10.22182/spm.7622022.1>. [In Serbian]

- Van Dongen, T. et al. (2022). *Right-Wing Extremism in the Military: A typology of the threat*, Available at: <https://icct.nl/app/uploads/2022/05/Right-wing-extremism-in-the-military-1.pdf>.
- Varin, C. (2021). *Global Security in Times of COVID-19: Brave New World?*. [S.l.]: Palgrave MacMillan.
- Vieten, U. (2020). The 'New Normal' and 'Pandemic Populism': The COVID-19 Crisis and Anti-Hygienic Mobilisation of the Far Right. *Social Sciences for Counter Terrorism*, Available at: <https://icct.nl/publication/assessing-the-threat-of-covid-19-related-extremism-in-the-west-2/>.

INTERNET SOURCES / ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

- www.b92.net/info/komentari.php?nav_id=1744721
- www.gnet-research.org/2021/09/21/the-potential-effects-of-covid-19-on-radicalisation-to-violent-extremism/
- <https://www.nytimes.com/2020/04/10/technology/coronavirus-5g-uk.html>
- https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2022-10/spotlight_anti-government_extremism_102022_en.pdf
- <https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/European%20Union%20Terrorism%20Situation%20and%20Trend%20report%202023.pdf>